

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ В УМОВАХ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Починаючи з другої половини ХХ ст. стали проявлятися негативні зовнішні ефекти господарської діяльності розвинених країн через вичерпання природних ресурсів, спустошення природних ландшафтів, погіршення якості навколишнього природного середовища, забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, а також накопичення залишків стійких забруднювачів у біомасі тваринного і рослинного світу, що негативно позначилося на видовому, біологічному різноманітті окремих регіонів планети. Наприкінці ХХ ст. ці явища набули загрозливого глобального характеру, який проявився через прискорення темпів виснаження озонового шару атмосфери та загального потепління клімату планети, що можуть призвести до непрогнозованих наслідків для планети взагалі. Усі ці явища обумовлені технологіями виробництва, які характеризуються високою ресурсоемісністю: залученням у виробництво великої кількості природно-мінеральної сировини, накопиченням значної маси відходів виробництва та суттєвими обсягами споживання теплової енергії у народному господарстві. Проблеми раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища, вивчення факторів формування ресурсовитратного типу економіки, еколого-економічних факторів, соціальної деградації, територіально-виробничого розміщення продуктивних сил знайшли відображення у працях окремих науковців: П.П. Борщевського, П.Ф. Веденічева, С.А. Генсерука, С.І. Дорогунцова, В.М. Трегобчука, Л.Г. Черняка та ін.

Метою даної статті є еколого-економічні аспекти розвитку гірських територій регіону та розробка методологічних підходів до оцінки меж доцільності втручання у

процес природного відтворення техногенно порушених ландшафтів.

Еколого-економічний розвиток – це розширене відтворення та поступова якісна зміна продуктивних сил, науки, культури і добробуту суспільства, яке формує відповідні умови для раціонального використання та відтворення природних багатств, їх відносно стабільного стану. Ефективність суспільного розвитку забезпечується за консолідованої соціально-економічної відповідальності за темпи, характер і спрямованість використання природних ресурсів, що акумулюється в адекватній еколого-економічній політиці, яка віддзеркалює відповідний кадровий потенціал, реальну здатність держави, її владно-управлінських структур та інституцій ефективно застосувати економічні закони і важелі для забезпечення сталого еколого-економічного розвитку [2, 282].

Рішенням Генеральної Асамблеї ООН ще в 1998 р. 2002 р. оголошений Міжнародним роком гір, і це не випадково, адже у «Порядку денному на ХХІ сторіччя», який схвалений на Конференції глав держав світу в Ріо-де-Жанейро, значна увага відведена розвитку та збереженню гірських регіонів, оскільки гори, будучи надзвичайно екологічно вразливими, трактуються в першу чергу як місця величезного біорізноманіття, значних запасів води, корисних копалин, лісової та сільськогосподарської сировини. Гірські екосистеми справляють суттєвий вплив на життя майже половини населення земної кулі, а 10% жителів нашої планети безпосередньо проживає на гірських територіях. Але в горах особливо гостро стоять проблеми життєвого рівня людей, зокрема подолання безробіття і бідності, підвищення рівня охорони здоров'я, санітарії та гігієни, освіти, енергозабезпечення, розвитку туризму, експлуатації природних

ресурсів [1, 26].

Протягом тривалого часу роль гірських регіонів у багатьох країнах не визнавалась або припинувалась. На цих територіях велась і ведеться безжалісна експлуатація природних багатств, зокрема вирубування лісів та видобування корисних копалин. Усе це призводить до порушення екологічної стабільності, деградації ландшафтів, зникнення багатьох видів рослин і тварин, великого відставання в соціально-економічному розвитку гірських поселень і до виникнення тут катастрофічних стихійних явищ.

Карпати, які знаходяться в самому центрі Європи, добре ілюструють усі ці проблеми, зокрема катастрофічні паводки, що пройшли на Закарпатті та в Угорщині, забруднення румунськими гірничими підприємствами ціанідами та важкими металами вод річок Тиса та Дунай серйозно підтверджують цю проблему. Катастрофічний паводок в області стався 4-5 березня 2001 р. як результат значних опадів. За рівнем підняття води паводок був на один метр вищий за листопадовий 1998 р., а за площею затоплення більший на 229 км² (410 проти 181). За п'ять днів березня випало від двох до трьох місячних норм опадів. Практично кожні дванадцять годин надходило від 30 до 88 мм води, що значно перевищує критерії стихійного лиха. Така кількість опадів близька до періоду паводка листопада 1998 р. Однак у Рахові, Тячеві, Хусті, Берегові, Міжгір'ї вона перевищувала цей рівень удвічі й утричі [5, 32-33].

У зв'язку з катастрофічним паводком 4-5 березня 2001 р. прийнято Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про оголошення окремих районів Закарпатської області зоною надзвичайної екологічної ситуації» від 15 березня 2001 р. № 2288-III [3], яким зоною надзвичайної екологічної ситуації оголошено райони: Берегівський, Виноградівський, Іршавський, Міжгірський, Рахівський, Тячівський, Ужгородський і Хустський, загальна земельна площа та сільськогосподарських угідь яких відображена у табл. 1.

З аналізу показників табл. 1 впливають такі узагальнення:

1) у цілому по області 8 із 13 адміністративних районів потрапили в зону надзвичайної екологічної ситуації, загальна земельна площа яких 903,8 тис. га, або 70,9% від обласного показника. Площа сільгоспугідь на території адміністративних районів зони надзвичайної екологічної ситуації склала 82,3% до загальної площі сільськогосподарських угідь області, у тому числі ріллі – 71,5% (141,5 тис. га), сіножатей та пасовищ – 65,7% (134,5 тис. га);

2) у розрізі природно-економічних зон області на території надзвичайної екологічної ситуації зосереджені всі сільгоспугіддя, у тому числі рілля, сіножаті та пасовища передгірної природно-економічної зони (Іршавський, Тячівський, Хустський райони);

3) у низинній природно-економічній зоні на території надзвичайної екологічної ситуації зосереджені сільськогосподарські угіддя трьох із чотирьох районів (Берегівського, Виноградівського, Ужгородського). На частку цих трьох районів припадає 71,3% сільгоспугідь (139,7 тис. га), у тому числі 71,6% (94,2 тис. га) ріллі, 73,4% (36,9 тис. га) сіножатей та пасовищ низинної природно-економічної зони;

4) у гірській природно-економічній зоні із 6 адміністративних районів на території надзвичайної екологічної ситуації зосереджені сільгоспугіддя двох районів – Міжгірського і Рахівського. На їх частку припадає 52,0% (62,4 тис. га) сільгоспугідь, у тому числі 35,1% (10,3 тис. га) ріллі, 36,8% (33,1 тис. га) сіножатей та пасовищ гірської природно-економічної зони.

Для Закарпатської області, уся територія якої належить до Українських Карпат, є притаманною подібність природних умов до суміжних територій сусідніх країн, а також завдяки невисокому рівню промислового виробництва та переважанню сільського населення серед народонаселення регіону. Для регіону також характерне існування недо-

Таблиця 1. Земельна площа та сільськогосподарські угіддя районів Закарпатської області в розрізі природно-економічних зон, оголошених зоною

надзвичайної екологічної ситуації* (на 1 січня 2002 р., тис. га)

Природно-економічні зони	Загальна земельна площа	Земельна площа сільськогосподарських підприємств і господарств громадян	У т. ч. сільськогосподарські угіддя	Із них:	
				рілля	сіножаті та пасовища
Низинна – всього	327,8	223,7	196,0	131,5	50,3
У т.ч. зони надзв. екологічної ситуації	222,1	223,7	139,7	94,2	36,9
% до природно-економічної зони в цілому	67,4	100,0	71,3	71,6	73,4
Передгірна – всього	375,9	166,6	113,4	37,0	64,5
У т.ч. зони надзв. екологічної ситуації	375,9	166,6	113,4	37,0	64,5
% до природно-економічної зони в цілому	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Гірська – всього	571,6	181,8	120,1	29,3	90,0
У т.ч. зони надзв. екологічної ситуації	305,8	80,8	62,4	10,3	33,1
% до природно-економічної зони в цілому	53,5	44,4	52,0	35,1	36,8
По області – всього	1275,3	572,1	429,5	197,8	204,8
У т.ч. зони надзв. екологічної ситуації	903,8	471,1	315,5	141,5	134,5
% до області в цілому	70,9	82,3	73,5	71,5	65,7
Природно-економічні зони, % до області в цілому					
Низинна	24,6	47,5	44,3	66,6	27,4
Передгірна	41,6	35,4	35,9	26,1	48,0
Гірська	33,8	17,1	19,8	7,3	24,6

*Розраховано за роботою [4, 51].

торканих значних площ і добре збережених екологічних систем. Кліматичні умови регіону є сприятливими для розвитку сільського господарства, передусім у низинній та передгірній природно-економічних зонах, а існування багатих та різноманітних ландшафтів, культурних традицій у багатонаціонального населення – для розвитку альтернативних джерел працевлаштування населення і, взагалі, розвитку сільської території. Водночас промислова діяльність, у якій не дотримано європейських стандартів охорони довкілля, вирубка лісів, низька екологічна культура населення, не завжди зважений розвиток інфраструктури негативно впливають на екологічну рівновагу в регіоні та на розвиток сільської місцевості.

Слабкі сторони навколишнього середовища, природи і розвитку сільської місцевості в умовах транскордонного співробітництва наведено нижче [7, 22].

Розходження національних законодавств у сфері охорони навколишнього

середовища, а тому їх необхідно синхронізувати відповідно до законодавчих актів Європейського Союзу.

Неврахування місцевих проблем навколишнього середовища національними політиками країн Карпатського єврорегіону, особливо щодо різноманіття природно-економічних передумов на внутрішньорегіональних рівнях, а також незадовільне виконання міжнародних стандартів у сфері захисту довкілля.

Відсутність достатнього обсягу інформації про стан навколишнього середовища у Карпатському єврорегіоні та недостатнє інформування населення про цю проблему, а також низька екологічна культура населення як корінного, так і етнічних груп, зокрема це стосується системи утилізації сміття, передусім у сільській місцевості.

Надмірне використання лісових ресурсів, передусім у гірських та передгірських територіях регіону. У цьому питанні необхідно виробити єдині правила

лісокористування на прикордонних територіях держав задля збереження лісових екосистем.

Закарпаттю, як і будь-якому іншому регіону України, притаманні всі види еколого-економічних та соціальних проблем, характерні для світової цивілізації в цілому. Найбільший тиск на природу і навколишнє середовище у краї створюють такі секції:

С – добувна промисловість (шахти, кар'єри тощо);

D – переробна промисловість, а у її складі підсекції DG – хімічне виробництво, а в умовах Закарпатської області – лісохімічні підприємства, цехи і дільниці гальванічного виробництва, асфальтно-бітумні заводи тощо;

I – діяльність транспорту та зв'язку, у тому числі магістральні нафто-, газо-, продуктопроводи, а також підклас 63.11.0 – транспортне оброблення вантажів, куди входять навантажувально-розвантажувальні роботи і міграційні процеси, пов'язані з прикордонним співробітництвом;

E – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, зокрема підклас 40.12.0 – передача електроенергії через високовольтні лінії, крім того, радіолокаційні станції, електростанції;

розділ 02 секції А – лісове господарство та пов'язані з ним послуги стосовно на-

уково не обґрунтованої вирубки лісів, яка супроводжується появою цілої низки проблем (ерозія, руйнування родючого шару ґрунту, зменшення потужностей водоутворюючої системи, поява буреломів, повеней, зсувів, селєвих потоків тощо).

У системі еколого-економічних засад розвитку регіону, особливо його гірських територій, важливу роль відіграють капітальні інвестиції, до яких належать інвестиції

в основний капітал (основні засоби), інші необоротні матеріальні активи; витрати, пов'язані з поліпшенням об'єкта, що призводить до збільшення майбутніх економічних вигід, первинно очікуваних від використання об'єкта, на суму яких збільшується первісна вартість основних засобів (капітальний ремонт будівель, споруд, машин та обладнання); інвестицій у необоротні нематеріальні активи. В обсяги інвестицій в основний капітал включено витрати на капітальне будівництво (нове будівництво, включаючи розширення діючих підприємств, будівель і споруд, їх технічне переоснащення і реконструкцію; підтримання діючих потужностей); витрати на придбання машин та обладнання без здійснення капітального будівництва [6, 157].

Структуру інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності регіону характеризує табл. 2, з аналізу показників якої випливають такі висновки:

Таблиця 2. Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності Закарпатської області* (у фактичних цінах; млн. грн.)

Види економічної діяльності	Код КВЕД (секція)	2001	2005	2006	2007	2007, % до:	
						2001	2006
1	2	3	4	5	6	7	8
Усього		519,2	1114,6	2018,5	2641,7	508,8	130,9
<i>У тому числі:</i>							
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	A	10,2	23,2	27,9	57,6	564,7	206,4
промисловість	C, D, E	168,9	295,7	573,5	609,8	361,0	106,3
будівництво	F	7,0	33,8	134,0	138,4	1977,1	103,2
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	21,9	77,0	238,5	260,6	1190,0	109,3
діяльність готелів та ресторанів	H	4,5	18,5	33,7	31,6	702,2	93,8
діяльність транспорту та зв'язку	I	179,8	280,0	270,8	369,0	205,2	136,3

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8
фінансова діяльність	J	2,8	19,2	28,9	38,0	1357,1	131,8
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	101,3	215,1	547,8	856,5	845,5	156,3
державне управління	L	1,4	22,8	16,2	46,4	3314,3	286,4
освіта	M	12,5	21,2	40,8	65,6	524,8	160,8
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	N	7,1	76,2	88,1	141,5	1993,0	160,6
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	O	1,8	31,6	18,1	26,3	146,1	145,3
на охорону навколишнього природного середовища		3,2	17,2	4,4	4,7	146,9	106,8
<i>Провідні види економічної діяльності, % до всього обсягу</i>							
промисловість	C, D, E	32,5	26,5	28,4	23,1	x	x
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	19,5	19,3	27,1	32,4	x	x
діяльність транспорту та зв'язку	I	34,6	25,1	13,4	14,0	x	x
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	N	1,4	6,8	4,4	5,4	x	x
будівництво	F	1,3	3,0	6,6	5,2	x	x
У тому числі:							
на охорону навколишнього природного середовища		0,6	1,5	0,2	0,17	x	x

*Розраховано за роботою: [6, 161, 558].

для всіх секцій видів економічної діяльності характерна зростаюча тенденція щодо збільшення обсягу інвестицій в основний капітал;

найбільша частка інвестицій в основний капітал належить секції К – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (19,5%, або 101,3 із 519,2 млн. грн. у 2001 р., та 32,4%, або 856,5 із 2641,7 млн. грн.) за винятком секції Н – діяльність готелів та ресторанів за 2007 р. по відношенню до 2006 р.;

другу позицію за інвестиціями в основний капітал посідає промисловість, частка яких у 2001 р. становили 32,5%, або 168,9 млн. грн., а в 2007 р. – 23,1%, або 609,8 із 2641,7 млн. грн.;

третю позицію посідає секція І – діяльність транспорту та зв'язку (34,6% у 2001 р. та 14,0% у 2007 р.). Зростання

інвестицій у 2007 р. проти 2001 р. збільшилось більше ніж удвічі, а в 2006 р. на 36,3%;

четверту позицію посідає секція F – будівництво, частка якої у 2001 р. становила 0,6%, а у 2007 р. – 5,2% до всіх інвестицій в основний капітал. Для цієї секції характерні найвищі темпи зростання у 2007 р. порівняно з 2001 р. (в 11,9 раза);

незначні обсяги інвестицій в основний капітал спрямовувались на охорону навколишнього природного середовища, частка яких у 2001 р. становила 0,6% (3,2 із 519,2 млн. грн.), а в 2007 р. лише 0,17% (4,7 із 2641,7 млн. грн.).

Отже, еколого-економічні проблеми щодо спрямування інвестицій в основний капітал у всі види економічної діяльності і, особливо, в охорону навколишнього природного середовища регіону вирішуються повільно.

Висновки. У період трансформацій транскордонного співробітництва в умовах переходу до ринкової економіки особливо актуальні еколого-економічні засади розвитку гірських територій, а тому необхідна чітка перспектива удосконалення розвитку такої співпраці на регіональному рівні. Екологічну ситуацію в регіоні ускладнює щільна мережа магістральних транснаціональних газо- та нафтопродуктопроводів, яка через перевали гірських територій збігається у низинній природно-економічній зоні, розгалужуючись до сусідніх країн, в основному в Угорщину та Словаччину, а далі – у країни Західної Європи. Крім того, густа мережа ліній електропередач, газо- і нафтопроводів вивела з лісогосподарської діяльності тисячі гектарів земель лісового фонду, передусім у гірській та передгірській природно-економічних зонах як Закарпаття, так і прикордонних територій сусідніх держав, а також обумовлює наступ полонин на лісові угіддя та призвела до порушення екологічної рівноваги. У зв'язку з цим доцільним є вироблення спільної еколого-економічної політики для гірських прикордонних територій Карпатського Євро регіону з метою відтворення техногенно порушених ландшафтів.

Література

1. Гамор Ф.Д. До Концепції сталого розвитку гірських територій України /

Ф.Д. Гамор // Матеріали Міжнар. конф., присвяченої Міжнародному року гір (м. Рахів, 14-18 жовтня 2002 р.). – Рахів, 2002. – Т.1. – 510 с.

2. Економічна енциклопедія: [у 3 т.]. – К.: Академія, 2002 / голова редакційної ради: Гаврилишин Б.Д. (голова) [та ін.]. Т. 3 / [відп. редактор Мочерний С.В. та ін.]. – 2002. – 952 с.

3. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про оголошення окремих районів Закарпатської області зоною надзвичайної екологічної ситуації» від 15 березня 2001 р. № 2288-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

4. Мікловда В.П. Агропромислове виробництво регіону в умовах ринкових трансформацій / В.П. Мікловда, М.В. Газуда. – Ужгород: Ліра, 2008. – 224 с.

5. Стан навколишнього середовища і його вплив на трудові ресурси Закарпатської області / В.М. Трегобчук, Г.Д. Гуцуляк, Т.Г. Гуцуляк та ін.; За ред. Г.Д. Гуцуляка. – Чернівці: Прут, 2002. – 164 с.

6. Статистичний щорічник Закарпаття за 2007 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області / за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2008. – 575 с.

7. Стратегія транскордонного співробітництва «Карпати 2004-2011» (Проект) / Агентство регіонального розвитку та транскордонного співробітництва «Закарпаття», 2003. – 47 с.